

Lično izdelan katalog je poleg slovenske doživel tudi izdajo v nemškem jeziku.

Martina KNAVS

Irena Lazar: *Rimsko steklo Slovenije*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 7. Ljubljana 2003. 252 strani, 65 risb in barvnih fotografij, 8 tabel in 4 priloge.

Predstavljeno delo je v manjši meri prilagojena doktorska disertacija, ki jo je avtorica Irena Lazar, kustosinja v Pokrajinskem muzeju v Celju, zagovarjala pred tremi leti na Arheološkem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani. Kot lahko presodimo po naslovu, je delo prvenstveno posvečeno rimskodobnemu steklu iz najdišč na področju današnje Slovenije.

Z vključitvijo prazgodovinskega stekla v uvodno obravnavo pa se je tema s tehničnimi razlogi razširila na dobo, ko se je steklo v našem prostoru prvič pojavilo. Seznanimo se z bogatimi prazgodovinskimi najdbami, predvsem tisoči steklenih jagod in redkimi steklenimi posodicami predvsem iz grobov dolenske halštatske skupine. Jedrnato predstavljeni predmeti so obravnavani kronološko in tehnološko, na koncu uvodnega poglavja pa se avtorica previdno dotakne zaenkrat najaktualnejšega vprašanja lokalne proizvodnje stekla na naših tleh. Odgovor bodo morebiti prinesla obširnejša raziskovanja halštatskih naselbin, svoje pa bodo zagotovo pokazale tudi načrtovane (naravoslovne) analize gradiva. Do tedaj preostane le pretresanje teze o trgovinskih izmenjavah, v katere so bila zaradi nahajališč kvalitetne železove rude močno vpeta halštatska najdišča iz današnjega slovenskega področja. V širše zasnovani diskusiji se zaenkrat kaže kot še najverjetnejše iskanje produkcijskih centrov (steklene mase ali morda tudi končnih izdelkov?) v sklopu vzhodnomediterranskih in feničanskih trgovskih poti.¹

Predgovor se nadaljuje z zgodovino raziskav. Prikaz je skrčen na obravnavo najpomembnejših del avtorjev, ki so prispevali temeljna dela k raziskavam antičnega stekla. Tehten je tudi prikaz o mednarodnih študijskih konferencah in njihovih aktih, kjer so bila predstavljena številna temeljna spoznanja in se je oblikovalo mednarodno združenje za preučevanje zgodovine stekla AIHV (*L'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*).

Jedro predstavljenega dela je poglavje o tipologiji in kronologiji rimskega stekla v Sloveniji, kjer se avtorica najprej posveča gotovo najtrštemu orehu znanstvene razprave - terminologiji. Na tem področju je bilo dosedaj malo opravljenega v slovenski arheologiji in je zato prispevek toliko dragocenejši. Posamezne izraze avtorica pojasni deskriptivno in s pomočjo skic ter grafičnih prikazov. Slovenjenje izrazov je skoraj v celoti zgledno in le v redkih primerih neposrečeno (npr. izraz lonec se zdi v primeru steklarskih izdelkov skorajda nesprejemljiv, starejši avtorji skoraj dosledno uporabljajo izraz vaza ali urna). Sledi kratka, a tehtna razprava o poimenovanju barv steklenih izdelkov. Nekateri predlogi terjajo premislek, tako npr. uporaba termina *brezbarven* v primerih recikliranega stekla, kjer praviloma steklovini niso dodane pigmentacije in gre torej za *neobarvane* steklene izdelke modro zelenih odtenkov.

V nadaljevanju se delo posveča posameznim oblikam, t. i. skupinam steklenega posodja, ki se pojavljajo znotraj različnih tehnoloških skupin izdelkov, ki so bodisi uliti ali pihani v kalup ali izdelani s prostim pihanjem.

Sledi obrazložitev kataloga, ki je jasna in dobra. Vsaki posamezni tehniki (ulivanja, pihanja itd.) sledi natančen opis postopka izdelovanja, ki je tudi dosledno grafično ponazorjen. Sledi izčrpen katalog predmetov obravnavane tehnološke skupine z obširnim komentarjem, v katerem sta zaobjeti tudi kratka zgodovina raziskav z bibliografijo in obravnava slovenskih primerkov v sklopu najdišč. Dodane so kronologija in slikovne tabele obravnavanega posodja. Kjer tehnologija to zahteva, je dodano izčrpno poglavje o dekoriranju.

Drugi del je posvečen proizvodnji rimskega stekla. V kratkem uvodu so pojasnjene značilnosti stekla kot materije, dokaj na hitro so obravnavane njegove kemične in tehnološke lastnosti in rimske steklarske peči. Predstavljeni so ostanki steklarskih delavnic v Emoni, Celeji in Kranju. Iz obravnave se zdi zanesljiva le steklarska proizvodnja v Celeji, medtem ko avtorica izraža veliko mero skepe v primeru Emone in Kranja. Citirana literatura se omejuje na arheološke raziskave in ne daje relevantnega vpogleda v bogate naravoslovno-interdisciplinarne raziskave.²

Steklarske peči na Ptujcu so predstavljene obširno, z vso potrebno izkopavalno dokumentacijo, obravnavo gradiva in posebej dragoceno risarsko rekonstrukcijo ene od peči. Poglavje o steklarskih odpadkih prinaša natančne opise s tehničnimi razlagami tehnoloških posebnosti pri postopkih izdelovanja steklenih izdelkov. Steklarski odpadki namreč predstavljajo takorekoč edini (v mednarodni eliti steklarskih strokovnjakov) upoštevanja vreden dokaz za obstoj steklarske proizvodnje!

Nasploh je podpoglavje o rimskih steklarskih pečeh kronološko in tehnološko napisano zelo pregledno, vendar na ravni pozitivistične obravnave, kar gre gotovo na račun stanja raziskanosti in splošno razširjenega poznavanja obravnavane teme na Slovenskem.

Analize stekla iz ptujskih delavnic, za katere je znano, da so bile opravljene v sklopu raziskav projekta *Multi-Element Determinations in Roman Glasses*, so v delu le bežno predstavljene. Z analizami je bilo določenih 37 glavnih elementov, njihova koncentracija in medsebojni odnosi v posameznih vzorcih. Na podlagi analiz *Cluster*, tj. razvrščanja v skupine, so bile ugotovljene dodatne razlike in podobnosti kemijskih sestavov posameznih vzorcev in so služile za razvrščanje v sorodne skupine. Kot je znano, se vzorci stekla s Ptujcu niso razlikovali od vzorcev iz različnih evropskih najdišč, največ sorodnosti pa so pokazali s steklom iz Celeje in Flavije Solve. Veliko podobnost so pokazali vzorci okenskega stekla iz Flavije Solve in ptujске peči, kar dokazuje, da je bilo tovrstno steklo narejeno na Ptujcu.³ Podobnosti sestave rimskodobnih steklenih izdelkov iz Nemčije, Avstrije in Slovenije so vendarle tako majhne, da le potrjujejo že dolgo poznano živahno trgovino s steklom kot surovino na celotnem območju.

Delo se zaključuje z dodatkom, to sta katalog in obravnava najdb z območja steklarskih delavnic na Ptujcu. Dodani katalog s pripadajočimi tabelami je dragocen prispevek slovenski arheologiji.

Avtorica gradi zaključna spoznanja prvenstveno na zakonitostih kronološkega pojavljanja osnovnih desetih oblikovnih, treh tehnoloških skupin in stopetinštiridesetih različicah posameznih oblik steklenega posodja. Prav tako kronološko sledi pojavljanju posameznih tehnik izdelovanja steklovine. Iz podrobne obravnave in grafične upodobitve je nazorno razvidno, katera zvrst posodja je najpogostejše prisotna na naših

¹ Na tem mestu velja opozoriti na izjemno odmevno razstavo o steklu in jantaru iz prazgodovinskih grobov Dolenjske, ki jo je za leto 2003 pripravil Borut Križ v RGM v Mainzu in je nato do maja meseca 2004 gostovala v Narodnem muzeju v Ljubljani. Ob tej priliki je bil izdan tudi katalog: B. Križ, P. Turk, *Steklo in jantar iz Novega mesta. Katalog arheološke razstave* (Novo mesto, Ljubljana 2003).

² Npr. J. Henderson, *The Science and Archaeology of Materials* (Oxford 2000), obsežno poglavje o steklu s pregledom literature.

³ Izčrpnije podatke objavlja avtorica v doktorski disertaciji I. Lazar, *Rimsko steklo Slovenije* (Ljubljana 2002).

najdiščih, vendar pojavi niso podrobneje interpretirani v prostoru ali znotraj posameznih najdišč.

V zaključni obravnavi so kratko predstavljene glavne trgovske poti, predvsem iz steklarskih delavnic v Akvileji in drugod v severni Italiji, ki jih kasneje nadomestijo poreski steklarski centri. Lokalne steklarske delavnice na Ptuj in Celeji iz drugega in prve polovice tretjega stoletja so le deloma krile potrebe domačega tržišča. Avtorica očrta obseg njihove proizvodnje in označi njihov pomen. Kaže, da gre predvsem za pojav sekundarne proizvodnje, saj o primarni proizvodnji surovega stekla nimamo podatkov. Med oblikami so bile nekatere prepoznane kot proizvod lokalnih petovijonskih delavnic, npr. balzamariji s stopničasto razširjenim vratom na prehodu v ustje in čaša kroglaste oblike na visoki nogi. Vendar, kot domnevajo mnogi raziskovalci, so bile mnoge delavnice specializirane in so izdelovale le posamezne vrste posodja.

Zaključki o trgovini ostajajo v okvirih že znanega. Vprašanje stikov s panonskimi in vzhodnimi steklarskimi proizvodnimi centri ostajajo stvar bodočih študij, ki pa bodo morale upoštevati živahne trgovske izmenjave, temelječe na oskrbi strateških centrov s prehrabnimi produkti.

Delo v celoti izpušča (vsaj iz nekropol dobro objavljeno) steklo iz emonskih najdišč. Avtorica sicer navaja, da bo to obdelano v sklopu objav Emone, vendar postane prav pri zaključnih rezultatih očitno, da zaradi odsotnosti emonskega gradiva ni bilo moč sestaviti integralne podobe in so nazadnje iz istega razloga umanjkali tudi komparativni rezultati. Možnost primerjav noriškega, panonskega ter skrajno vzhodnega roba italške Desete regije se je kot edinstvena priložnost prvič ponudila šele z nedavno objavo zahodnega Poetovionskega grobišča.

Prepričana sem, da bodo nadaljnje študije iste teme vodile v smer interpretacij razlik, ki se kažejo med civilnimi in vojaškimi naselbinami, npr. med Emono in Poetoviom. Nadvse zanimive bi bile tudi primerjave znotraj posameznih kronoloških obdobij ali političnih in strateških sprememb v značaju posameznih najdišč ali celotnih območij. Nenazadnje bi bile gotovo zelo izpovedne interpretacije naselbinskega in grobnega gradiva kakor tudi primerjave mestnega in podeželskega gradiva.

Predstavljeno delo prinaša zelo dragocene rezultate in natančna zapažanja, zaenkrat osredotočena predvsem na tehnološko in kronološko sliko, ki pa bodo v bodoče gotovo izvir številnih dragocenih spoznanj.

Njegova velika vrednost je v objavi velike množine slovenskega gradiva, z izjemo emonskega, zbranega z veliko natančnostjo in obravnavanega tehnološko in tipološko pregledno, poudarjeno analitično. Prednosti predstavljenega dela se kažejo v številnih podrobno predstavljenih tehnoloških procesih in v posebnostih oblikovanja. Novost je objava steklarskih delavnic s Ptuja in Celeje skupaj s kritičnim pretresom domnevnih produkcijskih centrov v Emoni in Kranju.

Žal v nasprotju z obravnavo problema emonskih steklarskih delavnic v publikacijo ni bilo vključeno bogato gradivo iz Emone, skoraj v celoti pa manjka tudi gradivo iz najdišč zahodne Slovenije, dela X. regije (npr. Ajdovščine, ki si ga je moč ogledati na stalni arheološki razstavi). To je tudi eden poglavitnih vzrokov, da delo ne opravičuje naslova v celoti.

Avtorica je posegla v slovensko terminologijo in bila do neke meje prisiljena slediti tujemu, predvsem angleškemu in v veliko manjši meri nemškemu izrazoslovju. Če se bodo avtoričini predlogi v strokovni literaturi 'prijele', se bo pokazala tudi njihova prava vrednost, kajti kljub naslanjanju na izčrpno citirano mednarodno terminologijo je potrebno upoštevati avtonomne zakonitosti maternega jezika.

Na koncu je predložena obsežna bibliografija, uravnoteženo prikazana ne glede na jezikovna področja. Seznam zbranih slovenskih del, ki obravnavajo prazgodovinsko in rimskodobno steklo, bo posebej razveselil tuje bralce.

Bogata grafična oprema in številne slikovne priloge močno prispevajo k razumljivosti razprav.

Posebej tuji bralci bodo pogrešali karto z najdišči, izpovedne pa bile tudi karte razprostranjenosti, ki bi morda v nekaterih primerih (npr. razprostranjenost oblik lokalnih delavnic) povedale več kot številni grafikoni. Delo je v celoti prevedeno v angleški jezik.

Dodatek k diskusiji: Steklarska delavnica v Kranju?

K omenjeni kratki, toda kritični diskusiji o obstoju steklarske delavnice v poznoantičnem Karniju, je potrebno k mnenju Lazarjeve dodati nekaj pojasnil.

Arheološke raziskave so bile opravljene v 1998 v starem mestnem jedru, med gradom Kieselstein in ostanki poznoantičnega obzidja.⁴ Izkopavanja so bila zaščitna in omejena na ozek pas. Raziskan je bil torej le majhen del celotnega najdišča. V debeli poznoantični plasti, na več mestih uničeni s kasnejšimi srednjeveškimi vkopi in zidovi, je bilo moč prepoznati dve jami, zapolnjeni z ruševinami in kamenjem, oblitim s steklasto maso.

V prvi jami se je po čiščenju pokazala debela plast žganine, obod jame je bil ometan s prhko malto, mestoma obrito s steklovino. Na enem delu se je ohranil tudi venec zidane konstrukcije. Polnilo druge jame, ki jo je delno uničila struktura srednjeveškega zidu, ni bilo več intaktno. Obe strukturi je raziskovalec razložil kot vkopano dno steklarskih peči, prostor med njima, ki je bil višji od vkopanega dna peči in prekrit z maltnim estrihom, naj bi služil kot manipulativni prostor pred pečema. Na tem prostoru so bili odkriti številni ostanki steklenega posodja.

Po jasnih sledovih procesa žganja, po obliki raziskane strukture, po številnem kamenju s plastjo steklovine in mnogih ostankih steklenega posodja je raziskovalec sklepal, da gre za ostanke steklarske dejavnosti. Večina steklenih fragmentov pripada isti vrsti pecljatih čaš na nizki nogi, po Isingsovi tip 111, ki po zvončasti obliki podstavka sodijo v 5. in 6. st. Na začetku, v 4. st., je bila to tipična mediteranska oblika, kasneje pa je posebej pogosta na langobardskih najdiščih, npr. na Invillinu.⁵

Najdbe so stratigrafsko pripadale poznoantični plasti, datirani z ostanki male amfore tipa spateion, grobe kuhinjske keramike z okrasom valovnice in temne keramike z vglajenim okrasom na pasove. Slednjo povezujemo z langobardskimi plastmi Kranja, značilnimi od druge tretjine oz. v času po sredini 6. st.⁶ Med kupom steklovine so bili odkriti tudi fragmenti čaše z brušenim okrasom lova na merjasca in delom napisa OMI VERI, značilnimi za kölnske izdelke druge in tretje četrtine 4. st. (ki je avtorica iz neznanih vzrokov ni vključila v svoj katalog). Med gradivom je bilo moč najti tudi nekaj odlomkov srednjeveških čaš ježevk.

Lazarjeva postavlja Sagadinovo interpretacijo najdb v Kranju kot ostankov steklarskih peči pod vprašaj in meni, da moramo počakati na dokončno objavo gradiva.

Zaradi jezikovnih ovir in dostopnosti primarne objave najdišča tujim bralcem se zdi ponoven pretres odkritja na tem mestu primeren. Gradivo je razstavljeno na stalni razstavi Železna nit v Gorenjskem muzeju v Kranju, objava pa zaobjema vse pomembnejše gradivo.⁷

Za interpretacijo raziskanih objektov sta bila presodna predvsem dva elementa. Na prvem mestu je odkritje nekaj podstavkov že omenjenih čaš na nogi, ki so imeli na spodnji stojni strani deformacijo v obliki majhne steklene gmote, s katero

⁴ M. Sagadin, Poznoantična steklarska delavnica v Kranju, *Kranjski zbornik* (2000) 13-22.

⁵ Ib., 19.

⁶ Ib., 21.

⁷ Ib.

steklopihalec pritrdi izdelek na pihalno pipo, da bi oblikoval rob ustja. Drobno kapljico ali mehurček stekla po končanem postopku mojster spretno odlomi, na dnu izdelka pa ostane komaj opazna sled. Če steklene kepice ni moč odstraniti, ostane na dnu neenakomerna odebelitev, ki izdelek napravi povsem neuporaben. Med kranjskimi najdbami opazimo kar nekaj takih primerkov. Sagadin je zaključil, da izdelkov s funkcionalnimi napakami ni moč pričakovati med od daleč pripeljana roba, temveč jih je treba iskati med tistimi izdelki raziskane delavnice, ki so bili nemudoma izločeni in odvrženi na kup zbrane steklovine, namenjene za nadaljnjo reciklažo.

Kot reciklažna surovina so bili najverjetneje prineseni tudi fragmenti že omenjene čaše z brušenim okrasom in morda tudi kosi oksenskega stekla.

V nasprotju s trditvijo Lazarjeve kranjskemu odkritju ne manjkajo steklasti ostanki, ki jih raziskovalci navajajo kot ključne pri identifikaciji steklarske proizvodnje. Sagadin v publikaciji izrecno omenja te najdbe kot 'kaplje stekla', s katerimi so pihhalci preizkušali viskoznost mase.⁸

Tako ostaja edina dvomljiva stvar le vprašanje primarne proizvodnje stekla, ki jo raziskovalec skuša utemeljevati z odkritjem lupin školjk, iz katerih naj bi pridobivali potrebni apnenec.

Doslej odkrite najdbe bi bilo najprimerneje interpretirati kot del steklopihaške delavnice, kjer iz reciklirane steklene mase izdelujejo preproste izdelke, med njimi največ pecljatih čaš na nogi.⁹ Zaradi močno omejenega izkopavalnega polja je seveda težko sklepati, kaj je tak obrat še vključeval.

Ker izhaja datacija iz stratigrafije in je bila plast z najdbami opredeljena v 6. st., morda tudi na sam začetek 7. st., je za pravilno razumevanje odkritja steklarskih peči iz Karnija potrebna interpretacija v širšem zgodovinskem kontekstu.

Domala vsi raziskovalci se strinjajo, da je to čas, ko so bližnji urbani centri Emona, Celeja in Poetoviona večinoma že v ruševinah in so kot sedeži škofij izpričani le še v cerkvenih virih. Poselitvena slika kaže umik prebivalstva v obalne predele in istočasno rast višinskih utrd. Edina izjema ravninske poselitve na prostoru današnje zahodne Slovenije je bil Karnij, ki ga izrecno omenjajo tudi pisni viri in je bil dosedaj znan predvsem po bogatih poznoantičnih nekropolah.¹⁰

Če postavimo obstoj lokalne steklarske peči s proizvodnjo povsem nezahtevnih, recikliranih izdelkov kot vprašljivo, kateri bližnji center jih je torej proizvajal?

Karnij ima namreč izrazito strateško funkcijo v zgornjesavskem prehodu v Italijo in njegov obstoj je potrebno postaviti v tesno zvezo z obrambo prehodov v Furlanijo. Najverjetneje torej je, da mesto ostane pod langobardskim nadzorom še v zgodnjem 7. st. V strateškem in po arheoloških odkritjih sodeč tudi v gospodarskem smislu je torej Karnij predstavljal edini urbani center na širokem področju med bizantinskimi obalnimi mesti in porušeni, le še v administrativnem smislu obstoječimi zahodnopanonskimi in noriškimi mesti.¹¹ Ostanki zgodnjekrščanskega baptisterija, mestno obzidje in obsežnost poznoantičnih naselbinskih plasti pa kažejo tudi na njegovo politično in upravno vlogo. Karnij je svojo vlogo obdržal še tudi v drugi polovici 6. st. in do začetkov 7. st., ko so se z napredujočim avaro-slovanskim prodorom razmere le še slabšale.

Arheološka odkritja importirane fine afriške keramike in transportnega posodja prav tako dokazujejo gospodarski in upravni

pomen Karnija. Odkritje steklarskih peči v tem kontekstu pa nikakor ne preseneča. Naj še omenimo, da so bile na višinski postojanki Ajdna nad Potoki odkrite povsem enake steklene čaše, kar je v prostorski poselitveni sliki dobro razločljivo.

Ugotavljamo, da za identifikacijo poznoantične steklarske delavnice v Kranju ne manjkajo arheološki in tudi ne stratigrafski dokazi. Poleg tega pa je obstoj proizvodnje tudi dobro utemeljen v zgodovinsko-ekonomski vlogi, ki jo mesto prevzame v času langobardske poselitve in avaro-slovanskega prodora.

Verena PERKO

Bojan Djurić et al.: *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih.* Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana 2003. ISBN 961-6420-06-2. 287 str.

Delo mnogih avtorjev, ki prvič na enem mestu in v celoti predstavlja preliminarne rezultate projekta arheologije na avtocestah Slovenije, je bilo zaradi veliko novosti, ki jih prinaša, vsekakor težko pričakovano.

Knjiga je razdeljena v tri sklope. V prvem (Terra Gentis Humanae Memoria) B. Djurić predstavlja najprej kratko zgodovino razvoja arheološke vede, prehod zanimanja arheologov od predmetov na prostor, potem pa se posveti odnosu med razvojnimi projekti in varstvom kulturne dediščine. Ta odnos je v zadnjem desetletju, predvsem z gradnjo avtocestnega omrežja, doživel velike spremembe. Projekt varovanja arheološke dediščine ob gradnji avtocest, sprejet leta 1994, je vsekakor pomenil prelomnico v odnosu do arheološke dediščine. Po tem projektu naj bi se avtoceste v celoti izognile vsem registriranim območjem arheološke dediščine ter v kar najmanjši meri poškodovale in uničile še neznana arheološka najdišča. Zato je bil uveljavljen model, ki je poleg popolne zaščite že znanih najdišč, predvidel tudi hitro ugotavljanje arheoloških najdišč v prostoru, predvidenem za gradbene posege (ekstenzivni in intenzivni pregledi). Novoodkrita najdišča, ki se jim v fazi načrtovanja ni bilo več mogoče izogniti, so bila zavarovana s preventivnim arheološkim izkopavanjem, ki predvideva tudi izdelavo kvalitetnega arhiva najdišča. Zelo pomembna je tudi zadnja, postizkopavalna faza, ki predvideva obdelavo arhiva najdišča in njegovo objavo.

Rezultat tega ogromnega projekta je do sedaj 94 novoodkritih najdišč, ki so temeljito spremenila arheološko sliko Slovenije, saj gre večinoma za v tipološkem in kronološkem smislu slabo poznan ali celo neznan tip najdišč.

Drugi sklop predstavlja Vodnik po izbranih najdiščih. Tukaj so s kratkimi članki, fotografijami in tridimenzionalnimi rekonstrukcijami predstavljena nekatera izstopajoča najdišča. Izbrana so tako, da dobro predstavljajo predvsem novosti v poselitveni sliki in pokrivajo tako celotno raziskano področje kot tudi celoten časovni razpon. Na ta način dobimo kratek vpogled v poznopaleolitski tabor pri Zemonu, bakrenodobno naselbino pri Hardeku, bakrenodobno žarno grobišče pri Krogu, plano naselbino starejše bronaste dobe pri Ruhnji vasi, bronastodobno naselbino pri Rogozi, gomilno grobišče iz starejše železne dobe pri Murski Soboti, keltsko hišo pri Bakov-

⁸ Ib., 17.

⁹ Sternova na več mestih opozarja, da sta primarna proizvodnja surovega stekla in sekundarna proizvodnja steklenih izdelkov dva povsem različna procesa.

¹⁰ Odkritih je bilo nad dva tisoč grobov, med njimi so prepoznani staroselsko prebivalstvo in številni predstavniki germanskih ljudstev (V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Kat. in monogr. 18 (1980); M. Sagadin, Carniola u svetlu novih nalaza, v: *Radovi XIII. mednarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, Vjes. arh. hist. dalm. Suppl. 87-89 (1998) 715-724). *Cosmographia* Anonimnega Ravenata našteva 25 imen raznih krajev, med njimi je mogoče povsem zanesljivo prepoznati le Karnij.

¹¹ Emona (kot Atamine) prišteva *Cosmographia* v administrativno enoto *Media*, torej izven področja Krasa (*Istria*) in Gorenjske (*Carneola*).